

Макух Ю. Ю.
<https://orcid.org/0000-0001-6916-2225>

ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПІДХІД СТВЕНА ТУЛМІНА ТА РЕВІЗІЯ МОДЕРНОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ У ФІЛОСОФІЇ НАУКИ

Чимало філософів у ХХ столітті скеровували свої зусилля на розроблення пояснювальних моделей для опису розвитку науки, а також намагались запропонувати свої методології як нормативні теорії для наукових досліджень. Як наслідок, виникла низка різноманітних підходів. Деякі з них робили більший акцент на теоретичному змісті науки, інші ж — на історичних фактах, які ці теоретичні зміни супроводжували або їм спричинялись до них. Відповідно різнились позиції філософів і щодо питань раціональності, її континуальності чи розривів як у темпоральному зрізі, так і в культурно-цивілізаційному. Одним із тих, хто намагався напрацювати «серединний» шлях і поєднати переваги «релятивістичних» і «догматичних» полюсів, був британський мислитель Стівен Тулмін (1922–2009), найвідомішими книжками якого є «Застосування аргументації» та «Людське розуміння». У цій статті проаналізовано основні ідеї та аргументи його «еволюційної моделі», які найбільш повно та концентровано представлені у другій праці, продемонстровано легітимність поширення еволюційної метафори з біології на царину історії науки, окреслено продуктивні сторони такого підходу та ключові положення критичних зауваг інших дослідників. Взято до уваги та здійснено спробу з'ясувати, чому С. Тулмін обличив розроблення проекту своєї дослідницької програми й надалі концентрував свої інтелектуальні пошуки навколо питання генези та ревізії модерної раціональності. Зокрема, виокремлено ті аспекти критики ідей філософа, які могли провести «негативну селекцію» його пропозицій, в той час, коли схожі за характером напрацювання інших авторів здобували більше визнання й продукували активніші публічні дискусії та подальші дослідження. Більше того, продемонстровано недооцінений внесок філософа у становлення методологій, зокрема Карла Поппера та Імре Лакатоса.

Ключові слова: Стівен Тулмін, філософія науки, еволюційна епістемологія, методологія, раціональність.

У працях Стівена Тулміна велику увагу приділено різноманітним підходам до пояснення росту наукового знання у філософії науки. Ідеї цього дослідника переважно подають як оригінальну спробу подолати труднощі так званих демаркаціоністів (наприклад, Карла Поппера, Імре Лакатоса) і «релятивістів» (Робіна Колінгвуда, Майкла Полані, Томаса Куна), зокрема проблеми індукції, демаркації науки та пояснення наукового прогресу (Добронравова, 2008; Кузь & Чешко, 2017, с. 148–149; Самардак, 2011, с. 107–110). Однак у згадках та цитуванні його доробку існує досить велика непропорційність. Насамперед ідеться про величезну популярність книжки «Застосування аргументації»¹. Можна знайти сотні, якщо не тисячі наукових публіка-

цій, які напряму стосуються аналізу або критики так званої моделі аргументації С. Тулміна. Більше того, ідеї цієї праці репрезентовано в багатьох книжках², численних відео на ютубі (як у коротких «експлейнерах», так і ґрунтовніших розборах) та інших форматах викладу. Отже, з цілковитою певністю можна стверджувати, що модель, запропонована в цій праці, стала настільки популярною, що нині вже важко уявити, що відразу після публікації вона збурила чима-

¹ Саме такий переклад оригінальної назви — «The Uses of Argument» — нам видається найбільш доречним. Однак чіткого консенсусу щодо цього немає. В україномовних дослідженнях можна натрапити також на такі варіанти її перекладу: «Використання аргументу», «Вжиток аргументів», «Використання аргументації» тощо.

² Лише невелику частину з них насправді репрезентовано в бібліографічних списках (O'Hara, 2006), більш повний пошук та упорядкування видань, які присвячено саме цій праці, потребуватиме чималого обсягу спеціальної дослідницької роботи. Зокрема, за даними ресурсу Philpapers.org (див.: <https://philpapers.org/s/Stephen%20Toulmin>), у праці «Застосування аргументації» понад 600 цитувань, відповідні ж величини для інших такі: «Людське розуміння» — не менше ніж 139, «Космополіс» — від 144, «Поверніться до розсудку» — близько 100. Втім, і до цього переліку треба ставитись не як до вичерпного, принаймні через те, що тут зовсім не охоплено публікації іншими мовами, крім англійської, але й деяких англомовних статей, які залучаємо до нашого дослідження, також бракує в цьому списку, зокрема праць Ларрі Бріскмана та Бенса Наная.

лий спротив і критицизм в інтелектуальних колах (Grimes, 2009).

Зовсім іншу ситуацію спостерігаємо з частиною доробку, яка насамперед стосується теми раціональності та поступу науки. Серед низки праць відповідного спрямування варто виокремити три ключові: «Людське розуміння» (1972), «Космополіс» (1990), «Поверніться до розсудку»³ (2001). Якщо перша привернула більшу увагу філософської спільноти, то дві пізніші отримували щоразу менше рецензій, реакцій у дослідницьких статтях і монографіях. Власне цей аспект рецепції праць С. Тулміна — далеко не останній серед питань, які ми аналізуватимемо в статті.

Отже, це дослідження має на меті: 1) здійснити аналіз ключових ідей та аргументів згаданих праць; 2) виокремити найрелевантніші аспекти їхньої критики іншими дослідниками; 3) продемонструвати, як ця критика та загальне сприйняття книги С. Тулміна «Людське розуміння» створили фон для більш упередженого ставлення до наступних праць філософа.

Для початку коротко окреслимо місце цих праць у творчому шляху С. Тулміна. Зокрема зазначимо, що перші кроки у розробленні ідей своєї «еволюційної моделі» пояснення розвитку науки він здійснив у більш ранніх розвідках. Зокрема, у 1961 р. він видав книжку «Передбачення та розуміння: дослідження цілей науки» (Toulmin, 1961), у 1961, 1962 і 1965 рр. — три томник «Походження науки» у співавторстві з дружиною (Toulmin & Goodfield, 1961, 1962, 1965). Вже у подальших статтях «Еволюційний розвиток природничих наук» (Toulmin, 1967b), «Концептуальні революції в науці» (Toulmin, 1967a), «Від логічних систем до концептуальних популяцій» (Toulmin, 1970) та «Раціональність і наукове відкриття» (Toulmin, 1972b) автор на працьовує понятійний апарат та відточує тези й аргументацію, які ляжуть в основу книжки «Людське розуміння»⁴, чи не найбільш вагомої

та відомої його праці в галузі філософії науки. В подальших публікаціях із цієї теми С. Тулмін загалом дотримується ідей і тез, викладених тут, і радше уточнює свою позицію, реагує на зовнішню критику й доповнює ці ідеї дослідженнями, що стосуються вже ширшої теми — історичного формування модерної раціональності, а також висловлює свої пропозиції щодо «гуманізації» модерну. Власне цей наратив філософ розвиває у двох пізніх книжках — «Космополіс» і «Поверніться до розсудку».

Перед тим, як починати аналізувати основні ідеї «Людського розуміння», варто зазначити, що книжку було заплановано видати у трьох томах, утім перший том так і залишився єдиним (Jacobs, 1989, p. 510). Автор стверджує, що після тривалих періодів «розлучань» між практиками здобування нового знання та теорією пізнання (тобто між природничими науками та епістемологією) ми знову гостро відчуваємо потребу «відновити зв'язки між науковим розширенням нашого знання та його рефлексивним аналізом, а також для перегляду нашого уявлення про себе як про знавців у світлі останніх розширень фактичного змісту наших знань» (Toulmin, 1972a, p. 2). Філософ звертається до тез, висловлених у своїх попередніх дослідженнях, де він критикує обмеженість ототожнення раціональності з логічною системністю та загалом «культ систематичності». Так, на заміну умовній формулі раціональності епохи Модерну «Сталий Розум опановує Сталу Природу згідно зі Сталими Задачами» С. Тулмін висуває принцип «змінні епістемічні відносини між змінною Людиною та змінною Природою» (Toulmin, 1972a, pp. 16, 21). Також він обстоює думку, що кожне дослідження та кожна дисципліна мають свої специфічні параметри, свої способи розуміння. І саме таке уважне ставлення до їхніх відмінностей, чутливість до різноманітності розуму вирізняє підхід С. Тулміна до наук. Це робить його одним із чільних критиків платонівського есенціалізму, з якого тягнеться генеалогічна лінія ідеалу єдиної науки та єдиного наукового методу (Wartofsky, 1997).

С. Тулмін, як і більшість так званих постпозитивістів, критикує позитивізм кінця XIX — початку XX ст., який брав за основу емпіризм за змістом і математизацію і логіцизм за формою. У статті, опублікованій того ж року, що й «Людське розуміння» (Toulmin, 1972b, p. 390), С. Тулмін доволі влучно підкреслює свою методологічну дистанцію і щодо критичного раціоналізму Карла Поппера: «Основний процес наукових змін було описано як “критицизм та ріст

³ За такий варіант перекладу назви «Return to Reason» замість «Повернення до розсудку» (тут це слово вжито у значенні «здорового глузду») чи, тим більше, російської версії «Возвращение к основам» свідчить відсутність артикля «the» на початку. Тобто тут ужито дієслово, а не іменник, адже попередні праці С. Тулміна якраз містять іменникову форму, наприклад «The Return to Cosmology: Postmodern Science and the Theology of Nature» (1985) та «The Abuse of Casuistry: A History of Moral Reasoning» (1988).

⁴ Досить дивним є той факт, що російський переклад цієї праці (Тулмин, 1984) вийшов не просто у скороченому вигляді, а ще й без 8-го розділу («Висновки: хитрість розуму»), хоча збережено додаток із заголовком «Дослідницька програма». Важко сказати, чим керувались редактор і перекладач, вилучивши висновки, які власне передують додатку, адже без них книжка є змістовно незавершеною.

знання»⁵. Натомість його слід схарактеризувати як «критицизм та покращення розуміння». Цей момент посилюється ще одним міркуванням, відповідно до якого «можливо, не існує такої речі, як логіка наукового відкриття, але концептуальні зміни в науці, безперечно, мають своє характерне обґрунтування» (Toulmin, 1970, р. 564). Процес пізнання С. Тулмін не вбачає у механістичному русі від однієї теорії (або, формулюючи ще у більш технічних термінах, «множин логічно несуперечливих суджень») до іншої, хай і проміжної, теорії. Важливішим тут є те, як розширюється (кумулятивний та екстенсивний аспекти) та поглиблюється (рефлексивний аспект) наше розуміння світу і себе. Після таких пояснень стає куди зрозумілішим саме такий заголовок книжки — «Людське розуміння», який спершу може видатись доволі абстрактним.

Як палкий прихильник філософії пізнього Людвіга Вітгенштайна⁶, С. Тулмін запозичує в останнього ідею «життєвих форм» як ширшу реінтерпретацію «мовних ігор» та адаптує їх для змалювання динамічного образу науки, накладаючи на неї схематику дарвіністського еволюціонізму (Порус, 1999, с. 230; Briskman, 1974, р. 160). Для більшої наочності автор означає дві радикальні філософські позиції щодо розвитку науки: абсолютизм і релятивізм. До першого умовного табору він зараховує Іммануїла Канта з його синтетичним апіорі, Готлоба Фреге з чистими концептами чисел, Бертрана Рассела з проектом ідеальної мови та К. Поппера з його критерієм демаркації науки та логікою наукового відкриття відповідно. Другий табір представлений Р. Коллінгвудом із його різновидом історизму та Т. Куном із тезами про концептуальні розриви та неспівмірність між парадигмами (Jacobs, 1989, р. 511).

Загроза, що йде від абсолютизму, полягає, на думку С. Тулміна, у фактичному нівельованні різноманіття історії науки, яку тут піддають роз-

⁵ Тут, найімовірніше, С. Тулмін дещо іронічно покликається на назву серії журналу, який видавали за матеріалами конференцій із філософії науки в Кембриджському університеті, а саме на четвертий том, в якому відображено знакову дискусію між Т. Куном, К. Поппером, І. Лакатосом і самим С. Тулміном (Lakatos & Musgrave, 1970).

⁶ Зокрема, у праці «Вітгенштайнівський Відень» (Janik & Toulmin, 1973) С. Тулмін у співавторстві з А. Янік детальніше розкривають тезу про те, що вітгенштайнівські концепти «мовних ігор» та «методу репрезентації» можна застосувати до еволюції природничих наук — на противагу усталеному формальному логіко-індуктивному підходу. В цьому вони спиралісь на аргумент Л. Вітгенштайна щодо відсутності потреби у проведенні дефініцій і демонстрації несхожості одних «мовних ігор» стосовно тих, між якими спостерігаються підмножини спорідненості. Така інтерпретація «мовних ігор» як «життєвих форм» лягає в основу елементів запропонованої С. Тулміном еволюційної концептуальної системи.

гляду, начебто остання це якась штучна матерія, котру можна досліджувати як сталий фізичний об'єкт та за якою криються незмінні ідеалізовані форми концептів (теорії, закони). Натомість позиція релятивізму загострює увагу на різноманітті та мінливості історії, унеможливаючи будь-яку неупереджену оцінку — зводячи роль поняття раціональності до культурно локального та часово обмеженого утворення (Toulmin, 1972a, р. 53). Мета філософа виглядає одночасно просто, але й ультимативно складно для втілення в реальності: віднайти таку незаангажовану та «безсторонню»⁷ позицію, яка дасть змогу однаково успішно схоплювати багатоманіття історії науки, не редукуючи окремі факти як випадкові чи «ірраціональні», та, разом з тим, мати можливість пояснювати розвиток науки як континуальний, де є простір для спільної раціональності (яка, втім, може протягом великих проміжків часу зазнавати певних змін).

С. Тулмін проводить аналогію з еволюційною теорією, де для опису розвитку певних видів мають бути елементи, що забезпечують спадковість, та функціональні елементи, які спричиняються до мінливості. В біології за це відповідають гени та мутації відповідно. С. Тулмін же у своїй моделі розвитку науки призначає на ці ролі *концептуальні варіанти та концептуальні зміни*, які разом є набором багатьох *концептуальних популяцій*. Ці два складники утворюють *концептуальну систему*, що відіграє роль найбільших одиниць оцінки наукового поступу — замість чергування теорій чи набору теорій, парадигм тощо (Toulmin, 1972a, pp. 122–123). В процесуальному вимірі С. Тулмін окреслює рамки для змін у науці так: «Інтелектуальний зміст будь-якої раціональної діяльності не утворює ані єдиної логічної системи, ані часової послідовності таких систем. Радше, це інтелектуальне заняття, “раціональність” якого полягає в процедурах, що керують його історичним розвитком і еволюцією» (Toulmin, 1972a, р. 85). А отже, маємо справу з таким образом науки, що поступально розвивається малими кроками «мікрореволюцій»⁸ (аналог закріплених у генетомі «життєздатних» мутацій) через взаємодію великої мережі пов'язаних між собою «концептуальних популяцій», де одні виживають та

⁷ Тут С. Тулмін вживає словосполучення «impartial standpoint», що може бути перекладено одночасно і як «незалежна точка [зору]», позбавлена лише локальної ангажованості, і як «безстороння позиція», не заангажована тією чи іншою партикулярною настановою.

⁸ Це поняття автор використовує на противагу «революційному» підходу Т. Куна, вживаючи його і в попередніх дослідженнях (Toulmin, 1967).

продовжують свою генеалогію надалі, інші за-непадають через негативний відбір, а ще інші — інновації — можуть бути як успішно відібрані, так і відкинуті спільнотою науковців.

Далі, раціональна оцінка двох наукових ініціатив можлива за умови, що вони мають схожі інтелектуальні цілі й перебувають у межах тієї самої дисципліни. Останній ж філософ визначає як «локалізовані комірки логічної системності», а не як логічно узгоджені системи. Інтелектуальні професії переозначаються як локальні ніші, обмежені інституційними бар'єрами (Toulmin, 1972a, pp. 128, 295). Відповідно, така «інтелектуальна екологія» вбирає в себе всі можливі елементи науки як історичного процесу — і теоретичні утворення (поняття, гіпотези, теорії), методологічні правила, дослідницькі цінності, індивідів-науковців (зокрема вимір індивідуальної психології у співвідношенні з «колективним вживанням понять») та їхні інституційні формування, широкі інтелектуальні коли, які охоплюють не лише науковців, а й діячів з інших галузей культури/цивілізації. Коротше кажучи, завдяки цьому підходу С. Тулмін намагався втримати баланс між інтерналізмом та екстерналізмом в історії науки, між поясненням теоретичних зсувів і культурних, соціально-економічних чинників, в т. ч. для пояснення поступу науки як у структурно розвинених дисциплінах, так і в «дифузних» полях інтелектуальної діяльності (Багдасарян и др., 2014, с. 153–154).

Попри деякі позитивні відгуки, праця «Людське розуміння» отримала багато критики, при тому досить гострої. Спробуємо лаконічно резюмувати найважливіші аспекти аналізу ідей книжки та зауважень до неї від різних дослідників. Б. Нанай (Nanay, 2017, pp. 1202–1204) зазначає, що ідеї еволюційної моделі С. Тулміна опосередковано — через І. Лакатоса — спонукали К. Поппера за часом і самому модифікувати свій методологічний фальсифікаціонізм еволюційною епістемологією. Втім, останній також зазнав «метафізичного крену» через ствердження автономного онтологічного статусу об'єктивного знання в однойменній книжці 1972 р. (досить дотепно, що і тут відбулась певна синхронізація). А от І. Лакатос у публікаціях відкидав будь-які паралелі між його методологією науково-дослідницьких програм та еволюціонізмом, вважаючи, що така «філософська контрабанда»⁹ переступає межі легітимної аналогії між гене-

тичною селекцією та механізмами відбору наукових теорій. Проте в нотатках на маргінесах репринту статті С. Тулміна «Від логічних систем до концептуальних популяцій» він прямо порівнює свою методологію з моделлю останнього (Nanay, 2017, pp. 1213–1214).

Тим цікавішою видається гострота критики, яку І. Лакатос спрямовує на найбільш дражливі прогалини у моделі С. Тулміна. Зокрема, у статті «Розуміючи Тулміна»¹⁰ автор класифікує свою «жертву» як невинного елітиста (до яких він також зараховує філософів на зразок Френсіса Бекона, Рене Декарта, Майкла Полані та Т. Куна, а себе самого — до «демаркаціоністів») через такі аспекти: 1) не має універсальних критеріїв науковості¹¹; 2) конвенціоналізм як щодо критеріїв входження в наукову спільноту, так і щодо оцінки наукового прогресу; 3) тяжіння до певного різновиду історизму; 4) «концепти» та «розуміння» в С. Тулміна як вітгенштайнівські «технічні терміни», яким він сам не дає конкретного визначення (Lakatos, 1978, pp. 225–228, 231). Також він додає, що трактування раціональності як здатності швидко схоплювати, «розуміти» та адаптуватись до непередбачуваних змін середовища поєднується з консервативністю та конформністю¹². Особливу увагу приділено й історизму С. Тулміна, а саме — гегельянській метафорі «хитрості розуму». Тільки завдяки імпліцитному доступу до останньої «прогресивні» науковці можуть передбачати наперед, які кроки мають більший шанс на успіх, життєздатність¹³.

Дослідник філософії науки Струан Джейкобс звертає увагу на такі слабкі місця аналізованої

¹⁰ Уже сама назва є грою слів із заголовком книжки С. Тулміна і тим самим натякає на іронічну стилістику статті, попри досить потужну і тверезу критику.

¹¹ Із цим аргументом І. Лакатоса та його подальшою деталізацією у статті резонують зауваги Олега Кузя та Валентина Чешко: «Якщо сучасна наука не є єдиною в своєму роді, а всього лише одним з можливих результатів, що серед іншого визначається також соціальними факторами розвитку, то постає питання про можливість альтернатив серед інших варіантів пізнавального освоєння світу». Автори завершують майже дослівним перифразом питання І. Лакатоса «має чи не має наука які-небудь переваги порівняно з іншими способами пізнавального освоєння світу» (Кузь & Чешко, 2017, с. 149).

¹² Ось виразна цитата: «“Раціональна” людина використовує свій відкритий, винахідливий розум, щоб знайти парадигмальне рішення, прийнятне серед племені» (Lakatos, 1978, p. 232).

¹³ Тут І. Лакатос наприкінці своєї статті доводить до максимуму рівень свого фірмового саркастичного стилю: «Отже, наприкінці історії стане зрозуміло, які саме наукові зміни спричинились до прогресу. Однак, виглядає так, що Тулмін не може написати його третій том (книги “Людське розуміння”. — Ю. М.) (або будь-яку нормативну історію науки) перед кінцем історії» (Lakatos, 1978, p. 239). Подвійна іронія полягає в тому, що І. Лакатос критикує С. Тулміна за ігнорування «зовнішньої» історії, в чому також звинувачували першого (Nanay, 2010, p. 605).

⁹ Ця метафора чи не найкраще описує подібні взаємовпливи між науками та різними сферами людської культури, як це докладніше йдеться у статті Вадима Менжуліна (Менжулін, 2012, с. 5), в т. ч. стосовно пошуків у галузі філософії науки.

«еволюційної моделі»: 1) сумнівність розмежування між інноваціями та селекцією, оскільки це радше відроджує позитивістське розмежування відкриття та його окреме обґрунтування; 2) модель С. Тулміна не настільки еволюційна, як він це декларував, та все ж передбачає концептуальні розриви, що радше наближає її до підходу Т. Куна; 3) С. Тулміна не вдалось віднайти таку «незаангажовану» позицію, через що автор констатує неуспішність такої еволюційної історіографії (Jacobs, 1989, pp. 520–522).

Ларрі Бріскман наголошує на нездатності С. Тулміна провести чіткі межі між інтелектуальним змістом науки, логічними й методологічними правилами та цілями. Також дослідник вважає, що його відмова від ідеалів логічності та системності науки зайва (оскільки системність зовсім не перешкоджає концептуальним змінам у межах певної теорії, не відкидаючи її всю). Л. Бріскман приєднується до аргументів щодо браку практичних критеріїв, якими б могли керуватись науковці, а також компенсації цієї прогалини історизмом, що може логічно навести на висновок «все дійсне — розумне» (Briskman, 1974, pp. 164–165, 169). Схожих із попередніми двома науковцями висновків доходить і Володимир Порус, резюмуючи причини незавершеності проєкту як двох інших томів праці тим, що, за умов доведення оригінальної аргументації до логічного кінця, С. Тулміна довелося би розплатитись цілковитою втратою суб'єкта теорії «гнучкої» раціональності, на що автор, імовірно, не міг піти (Порус, 1999, с. 244).

Тут слід додати, що С. Тулмін не здійснював помітної ревізії свого еволюційного підходу, про що свідчать не лише друковані видання, а й відео його лекцій¹⁴. Радше навпаки, попри незавершеність проєкту «Людського розуміння», він послідовно розвиває ідеї відходу від одностороннього спадку модерної раціональності та оновлення її, оминаючи разом з тим пастки постмодерного мислення. Наприклад, у книжці «Космополіс» філософ демонструє, що, окрім уніфікованої раціоналістичної складової (з її абсолютизацією логіки, ідеалу системності та математизації знання), була ще лінія гуманістичного скептицизму, репрезентована Мішелем де Монтенем із його «Пробами» (Toulmin, 1990, p. 19). Процес витіснення другої позиції першою автор пов'язує не лише із суто інтелектуальними чинниками, а й із наростанням абсолютизму політичного

штибу. Через що він протиставляє авторитарного й «закритого» Р. Декарта «відкритому» М. де Монтеню (Wartofsky, 1997). Як альтернативу С. Тулмін пропонує проєкт «гуманізації» модерну, оновлюючи стан справ із практичною філософією через чотири «повернення»: повернення до усної традиції від засилля писемності, до часткового від універсалістського, до локального від загального та плінного від вічного/позачасового. Більше того, С. Тулмін відчуває певну ідейну близькість із загальною настановою книжки Пола Феєрабенда «Прощавай, розумне» (Toulmin, 1990, p. 198). У роботі «Поверніться до розсудку» С. Тулмін розпочинає з дещо схожих на попередню працю розвідок про те, як «розум втратив свою рівновагу» у XVII ст. через домінування модерного типу раціональності (Toulmin, 2001, pp. 14–15). Едуард Машері виокремлює п'ять ключових тез цього тексту щодо розмежування «раціональності» й «розсудливості»: 1) логіка спрямована на доведення абстрактних аргументів, а риторика «розсудлива», оскільки має справу з ефективністю аргументації в кожній окремій ситуації; 2) раціональність перебільшує роль універсальних наукових теорій і передбачає тяжіння до єдиного методу, а розсудливість передбачає свій специфічний метод для кожної ділянки; 3) практична важливість наук є зовнішньою щодо них самих, а розсудливість зацікавлена у покращенні людського розуміння; 4) соціальні науки помилково намагалися звести з природничою-науковою раціональністю, тоді як має переважати перспектива здорового глузду; 5) дисбаланс розуму домінує у наукових інституціях та продовжує свій внесок у поглиблення цього первинного розриву (Machery, 2002, p. 428). Попри загалом оригінальний задум обох праць, і їх не оминули гострі оцінки. Наприклад, Бернард Залега ставить С. Тулміна в один ряд із постмодерними релятивістами, як-от Т. Кун, Мішель Фуко, Жак Дерріда, та проводить аналогію між їхніми філософськими ідеями та релігійними віруваннями, стверджуючи, що їхній внесок у підірив недовіри до наукового світогляду зиставний (Zaleha, 2015, pp. 217–219).

Висновки

Інтелектуальна ціна [ще однієї] спроби віднайдіння балансу між абсолютизмом і релятивізмом

Початковий задум С. Тулміна справді видається оригінальною спробою подолати недоліки одночасно «релятивістських» і «догматичних» підходів для пояснення розвитку науки. Втім,

¹⁴ Цікава серія порівняно коротких відео 1998 р. зі С. Тулміним ще недавно була доступна у відкритому доступі на ютуб-каналі Intelcom, однак ця компанія закрила свій канал, тож наразі вони лише в їхньому приватному архіві.

надмірна абстрактність і неспроможність запропонувати практичні критерії та процедури оцінки, які могли б слугувати свого роду «інструкціями» для науковців, та відхід філософа від розроблення й вдосконалення свого проекту все ж зменшили його привабливість насамперед у вузькому колі дослідників. Також до його згадання призвели слабкі місця «еволюційної моделі», які можна узагальнити у таких тезах:

1. Неможливо безмежно розширювати поняття раціональності й при тому вберегти її у хоч якійсь визначеності. Раціональність, за визначенням, проводить певні лінії демаркації.

2. Утопічним є пошуку метапозиції, з якої ми змогли б охопити все культурне та інтелектуальне багатоманіття людства за всю його історію. Тобто такої точки, з якої можна було б оцінювати раціональність окремих складових історії науки, не притримуючись при тому того чи того різновиду історизму.

Іронія полягає в тому, що інтелектуальна ініціатива самого С. Тулміна у вигляді його еволюційної моделі якраз фактично і потрапила в ситуацію не зовсім сприятливого середовища та виявилась менш популярною та «живучою» порівняно з іншими інтелектуальними ініціативами у філософії науки 1970–2000-х рр. І в той час, коли суть підходу С. Тулміна до пояснення розвитку науки полягала в тому, щоб гнучко, тобто уникаючи крайнощів «абсолютистів» і «релятивістів», продемонструвати, чому саме ті чи ті інтелектуальні ініціативи закріплюються

при відборі, розростаються та приживаються (хоча з часом їхні генеалогічні лінії і можуть занепадати), постає запитання: а як тоді з такої ж еволюційної перспективи оцінити еволюційну модель самого С. Тулміна? Йдеться про самозастосування теоретичного ядра цієї моделі до себе ж як частини історії філософії. Більш нейтральна відповідь могла б бути такою: «Інтелектуальна ініціатива С. Тулміна набула обмеженого поширення у певному інтелектуальному середовищі, однак через гостру критику та, мабуть, навіть більшою мірою, через зростання популярності інших підходів (зокрема і більш радикальних), втратила свій продуктивний і репродуктивний потенціал». Якщо посилювати градус інтелектуальної іронії, можна було б додати: «В цьому й полягає мета-успіх підходу С. Тулміна, а саме в успішному поясненні, чому цей підхід зазнав обмеженого успіху». Та все ж варто погодитись із низкою раніше наведених критичних зауваг, що ця демонстрація саме через свою недостатню чіткість та просідання сили аргументації так і не змогла перерости у більш потужну й переконливу пропозицію та зацікавити як порівняно вузьку нішу інтелектуалів, так і більші «екосистеми»¹⁵.

¹⁵ Що, зокрема, підкріплюється в тексті некролога в газеті *The New York Times* (Grimes, 2009). А саме, йдеться про найбільшу відомість філософа завдяки праці «The Uses of Argument». В той час, як іменна стаття у «Філософському енциклопедичному словнику» навпаки не містить згадок про цю важливу книгу, а подає іншу вибірку ключових праць, серед яких більшість стосується тематики філософії науки. Це зіставлення досить показове в контексті аналогій із відбором та виживанням тих чи інших концептів у різних екологічних нішах.

Список посилань

- Багдасар'ян, Н. Г., Горохов, В. Г., & Назаретян, А. П. (2014). *История, философия и методология науки и техники: учебник для магистров*. Издательство «Юрайт».
- Добронравова, І. С., Білоус, Т. М., & Комар, О. В. (2008). *Новітня західна філософія науки*. ПАРАПАН.
- Кузь, О. М., & Чешко, В. Ф. (2017). *Філософія науки: навчальний посібник* [Електронне видання]. ХНЕУ ім. С. Кузнеця.
- Менжулін, В. І. (2012). Філософська «контрабанда»: автобіографічний, біографічний і психоаналітичний аспекти. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 128, 3–9.
- Порус, В. Н. (1999). Цена «гибкой» рациональности (о философии науки Ст. Тулмина). *Философия науки*, 5 (1), 228–245.
- Самардак, М. М. (2011). *Філософія науки: напрями, теми, концепції*. ПАРАПАН.
- Тулмин, Ст. (1984). *Человеческое понимание*. Прогресс.
- Briskman, L. (1974). Toulmin's Evolutionary Epistemology. *Philosophical Quarterly*, 24 (95), 160–169.
- Grimes, W. (2009, December 12). Stephen Toulmin, a Philosopher and Educator, Dies at 87. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com>
- Jacobs, S. (1989). Stephen Toulmin's Theory of Conceptual Evolution. In K. Hahlweg, & C. A. Hooker (Eds.), *Issues in Evolutionary Epistemology* (pp. 510–526). SUNY Press.
- Janik, A., & Toulmin, S. (1973). *Wittgenstein's Vienna*. A Touchstone Book.
- Lakatos, I. (1978). Understanding Toulmin. In J. Worrall, & G. Currie (Eds.), *Mathematics, Science and Epistemology* (pp. 224–244). Cambridge University Press.
- Lakatos, I., & Musgrave, A. (1970). *Criticism and the Growth of Knowledge* (I. Lakatos & A. Musgrave, Eds.) (Vol. 4: Proceedings of the International Colloquium in the Philosophy of Science). Cambridge University Press.
- Machery, E. (2002). Return to reason. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 38 (4), 428–429.
- Nanay, B. (2010). Rational Reconstruction Reconsidered. *The Monist*, 93 (4), 598–617.
- Nanay, B. (2017). What did Popper learn from Lakatos?, *British Journal for the History of Philosophy*, 25 (6), 1202–1215.
- Nickles, T. (2021, March). *Historicist Theories of Scientific Rationality*. <https://plato.stanford.edu/entries/rationality-historicist/>
- O'Hara, R. J. (2006). Publications of Stephen Toulmin: A Working Bibliography. *SSRN Electronic Journal*.
- Toulmin, S. E. (1961). *Foresight and Understanding: an Enquiry Into the Aims of Science*. Hutchinson.
- Toulmin, S. E. (1967a). Conceptual Revolutions in Science. *Synthese*, 17 (1), 75–91.
- Toulmin, S. E. (1967b). The Evolutionary Development of Natural Science. *American Scientist*, 55, 456–471.
- Toulmin, S. E. (1970). From Logical Systems to Conceptual Populations. *Boston Studies in the Philosophy of Science*, 8, 552–564.

- Toulmin, S. E. (1972a). *Human understanding: General Introduction and Part I*. Clarendon Press.
- Toulmin, S. E. (1972b). Rationality and Scientific Discovery. *PSA: Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association, 1972*, 387–406.
- Toulmin, S. E. (1992). *Cosmopolis: The hidden agenda of modernity*. University of Chicago Press.
- Toulmin, S. E. (2001). *Return to Reason*. Harvard University Press.
- Toulmin, S. E., & Goodfield, G. J. (1961). *The Ancestry of Science: the Fabric of the Heavens* (Vol. 1). Hutchinson.
- Toulmin, S. E., & Goodfield, G. J. (1962). *The Ancestry of Science: The Architecture of Matter* (Vol. 2). Hutchinson.
- Toulmin, S. E., & Goodfield, G. J. (1965). *The Ancestry of Science: The Discovery of Time* (Vol. 3). Hutchinson.
- Wartofsky, M. W. (1997). Stephen Toulmin: An Intellectual Odyssey. *Humanities, 18* (2), 8–10.
- Zaleha, B. D. (2015). Just Say No to Knowledge: Religious Post-modernism's Attack on the Natural Sciences. *Journal for the Study of Religion, Nature & Culture, 9* (2), 213–220.

References

- Bagdasar'jan, N. G., Gorohov, V. G., & Nazaretjan, A. P. (2014). *Istorija, filosofija i metodologija nauki i tehniki: uchebnik dlja magistrov [History, Philosophy and Methodology of Science and Technology: a Study Guide for Masters]*. Izdatel'stvo "Jurajt" [in Russian].
- Briskman, L. (1974). Toulmin's Evolutionary Epistemology. *Philosophical Quarterly, 24* (95), 160–169.
- Dobronravova, I. S., Bilous, T. M., & Komar, O. V. (2008). Novitnia zakhidna filosofija nauky [The Latest Western Philosophy of Science]. PARAPAN [in Ukrainian].
- Grimes, W. (2009, December 12). Stephen Toulmin, a Philosopher and Educator, Dies at 87. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com>
- Jacobs, S. (1989). Stephen Toulmin's Theory of Conceptual Evolution. In K. Hahlweg, & C. A. Hooker (Eds.), *Issues in Evolutionary Epistemology* (pp. 510–526). SUNY Press.
- Janik, A., & Toulmin, S. (1973). *Wittgenstein's Vienna*. A Touchstone Book.
- Kuz, O. M., & Cheshko, V. F. (2017). *Filosofija nauky: navchalnyi posibnyk [Elektronne vydannia] [Philosophy of Science: Textbook [Electronic Edition]]*. KhNEU im. S. Kuznetsia [in Ukrainian].
- Lakatos, I. (1978). Understanding Toulmin. In J. Worrall & G. Currie (Eds.), *Mathematics, Science and Epistemology* (pp. 224–244). Cambridge University Press.
- Lakatos, I., & Musgrave, A. (1970). *Criticism and the Growth of Knowledge* (I. Lakatos & A. Musgrave, Eds.) (Vol. 4: Proceedings of the International Colloquium in the Philosophy of Science). Cambridge University Press.
- Machinery, E. (2002). Return to Reason. *Journal of the History of the Behavioral Sciences, 38* (4), 428–429.
- Menzhulin, V. I. (2012). Filosofska 'kontrabanda': avtobiohrafichnyi, biohrafichnyi i psykhoanalitichnyi aspekty [Philosophical "Contraband": Autobiographical, Biographical and Psychoanalytical Aspects]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofija ta relihiieznavstvo [NaUKMA Research Papers in Philosophy and Religious Studies]*, 128, 3–9 [in Ukrainian].
- Nanay, B. (2010). Rational Reconstruction Reconsidered. *The Monist, 93* (4), 598–617.
- Nanay, B. (2017). What Did Popper Learn from Lakatos? *British Journal for the History of Philosophy, 25* (6), 1202–1215.
- Nickles, T. (2021, March). *Historicist Theories of Scientific Rationality*. <https://plato.stanford.edu/entries/rationality-historicist/>
- O'Hara, R. J. (2006). Publications of Stephen Toulmin: A Working Bibliography. *SSRN Electronic Journal*.
- Porus, V. N. (1999). Cena "gibkoj" racional'nosti (o filosofii nauki St.Tulmina) [The Price of "Flexible" Rationality (on S. Toulmin's Philosophy of Science)]. *Filosofija nauki [Philosophy of Science]*, 5 (1), 228–245 [in Russian].
- Samardak, M. M. (2011). *Filosofija nauky: napriamy, temy, kontseptsii [Philosophy of Science: Trends, Topics, Concepts]*. PARAPAN [in Ukrainian].
- Toulmin, S. E. (1961). *Foresight and Understanding: an Enquiry Into the Aims of Science*. Hutchinson.
- Toulmin, S. E. (1967a). Conceptual Revolutions in Science. *Synthese, 17* (1), 75–91.
- Toulmin, S. E. (1967b). The Evolutionary Development of Natural Science. *American Scientist, 55*, 456–471.
- Toulmin, S. E. (1970). From Logical Systems to Conceptual Populations. *Boston Studies in the Philosophy of Science, 8*, 552–564.
- Toulmin, S. E. (1972a). *Human Understanding: General Introduction and Part I*. Clarendon Press.
- Toulmin, S. E. (1972b). Rationality and Scientific Discovery. *PSA: Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association, 1972*, 387–406.
- Toulmin, S. E. (1992). *Cosmopolis: The Hidden Agenda of Modernity*. University of Chicago Press.
- Toulmin, S. E. (2001). *Return to Reason*. Harvard University Press.
- Toulmin, S. E., & Goodfield, G. J. (1961). *The Ancestry of Science: the Fabric of the Heavens* (Vol. 1). Hutchinson.
- Toulmin, S. E., & Goodfield, G. J. (1962). *The Ancestry of Science: The Architecture of Matter* (Vol. 2). Hutchinson.
- Toulmin, S. E., & Goodfield, G. J. (1965). *The Ancestry of Science: The Discovery of Time* (Vol. 3). Hutchinson.
- Toulmin, S. E. (1984). *Chelovecheskoe ponimanie [Human Understanding]*. Progress [in Russian].
- Wartofsky, M. W. (1997). Stephen Toulmin: An Intellectual Odyssey. *Humanities, 18* (2), 8–10.
- Zaleha, B. D. (2015). Just Say No to Knowledge: Religious Post-modernism's Attack on the Natural Sciences. *Journal for the Study of Religion, Nature & Culture, 9* (2), 213–220.

Yuriy Makukh

THE EVOLUTIONARY APPROACH OF STEPHEN TOULMIN AND REVISION OF MODERN RATIONALITY IN THE PHILOSOPHY OF SCIENCE

Many philosophers of the 20th century guided their efforts into development of explanatory models to describe scientific change, and also tried to offer their methodologies as normative theories for scientific research. As a result, several different approaches emerged, some of which put greater emphasis on the theoretical content of science, others on the historical facts that accompanied these theoretical changes or caused them. Consequently, positions of philosophers differed on the issues of rationality, its continuity or gaps both in temporal and cultural-civilizational terms. One of those, who tried to work out a “middle” way and combine the advantages of the “relativistic” and “dogmatic” poles, was the British thinker Stephen Toulmin (1922–2009), whose famous books are “The Application of Argumentation” and “Human Understanding”. This article analyzes the main ideas and arguments of the author’s evolutionary model (most fully and densely presented in the second work), demonstrates the legitimacy of application of the evolutionary metaphor from biology to the field of history of science, the productive aspects of such approach, and the key points of critical remarks by other researchers. An attempt was made to find out why S. Toulmin abandoned the development of the project of his research program and further shifted his intellectual discoveries into issues of the genesis and revision of modern rationality. Based on this, the article summarizes those aspects of the criticism of the philosopher’s ideas, which could lead to a “negative selection” of his proposals, while similar like the works of other authors found more recognition and generated more active public discussions and further research. Moreover, it has been demonstrated that the philosopher’s contribution to the development of methodologies, in particular Karl Popper’s and Imre Lakatos’ was rather non-linear and largely underestimated in the philosophical literature for a long time.

Keywords: Steven Toulmin, philosophy of science, evolutionary epistemology, methodology, rationality.

Матеріал надійшов 24.08.2022

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)